

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ ГРИ У ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі російсько- та українськомовних літературних перекладів англійських лімериків)

Статтю присвячено дослідженню жанрово-стилістичних особливостей лімериків із визначенням специфічних рис лімериків як об'єкту художнього перекладу з урахуванням відмінностей у англійській, українській та російській лексико-граматичних системах мови та національних літературних традиціях.

У результаті аналізу оригінальних англійських лімериків та їх літературних перекладів російською і українською мовами було визначено такі жанрово-стилістичні особливості: конвергенція різнорівневих стилістичних засобів; пріоритетність рими та ритму; гумор та абсурдність як іманентні жанрові характеристики; гнучкість змістової частини у поєднанні зі сталістю структури. Було доведено, що основними перекладацькими стратегіями при відтворенні лімериків слов'янськими мовами є компенсація та експлікація, що реалізуються за рахунок таких трансформацій, як семантичний розвиток, антонімічний переклад, транспозиція, лексико-семантична та функціональна заміна.

Ключові слова: жанрово-стилістичні особливості, лімерики, специфічні риси, відмінності, лексико-граматична система, національна літературна традиція, перекладацькі стратегії, компенсація, експлікація.

Статья посвящена исследованию жанрово-стилистических особенностей лириков с определением специфических черт лириков как объекта художественного перевода с учетом различий в английской, украинской и русской лексико-грамматических системах языков и национальных литературных традициях.

В результате анализа оригинальных английских лириков и их литературных переводов на русский и украинский языки были выявлены такие жанрово-стилистические особенности: конвергенция стилистических средств на разных уровнях языка; приоритетность рифмы и ритма; юмор и абсурдность как имманентные жанровые характеристики; гибкость содержательной части в сочетании с устойчивостью структуры. Было доказано, что основными переводческими стратегиями при переводе ли-

мериков на славянские языки являются компенсация и экспликация, реализующиеся посредством таких трансформаций, как семантическое развитие, антонимический перевод, транспозиция, лексико-семантическая и функциональная замена.

Ключевые слова: жанрово-стилистические особенности, лимерики, специфические черты, различия, лексико-грамматическая система, национальная литературная традиция, стратегии перевода, компенсация, экспликация.

The article is dedicated to investigating the genre-stylistic peculiarities of the limericks, being focused on outline of the distinguishing features of limericks as a subject of artistic translation with a reference to a certain distinction between English, Ukrainian and Russian lexico-grammatical systems and national literary traditions.

The analysis of the original English limericks and their literary translations into Russian and Ukrainian has revealed the following genre-stylistic peculiarities: the convergence of the stylistic means of different linguistic levels; the priority of the rhyme and rhythm; humor and absurdity as inner features of the genre; the flexibility of the content combined with the fixed rigid structure. As it has been proved, the main translator's strategies in rendering English limericks in the Slavic languages are the compensation and explication realized by means of such transformations as semantic development, antonymic translation, transposition, lexico-semantic and functional replacement.

Key words: the genre-stylistic peculiarities, limericks, the distinguishing features, distinction, lexico-grammatical system, literary traditions, the translator's strategies, compensation, explication.

Дослідження провадилося на матеріалі 300 аутентичних лімериків англійською, російською та українською мовами та 100 літературних віршованих перекладів англомовних лімериків російською й українською мовами. Об'єктом дослідження слугували жанрово-стилістичні характеристики англомовних лімериків, досліджувані в аспекті перекладу. Предметом дослідження — перекладацькі стратегії відтворення специфічних характеристик аутентичних англомовних літературних творів (лімериків) засобами мови перекладу (російською й українською).

Лімерик — це п'ятирядкова віршована форма, написана тристопним анапестом у першому, другому і п'ятому рядках та двостопним — у третьому й четвертому зі схемою римування аабба. Проте система римування може бути порушена, як і кількість стоп у віршованому рядку, оскільки головним у лімеріку є розкута інтонаційно-синтаксична структура. За однією версією джерелом походження лімериків вважають невеличке ірландське місто Лімерик, де ці вірші виконувались як застільні святкові пісні.

Одночасно з гнучкістю інтонаційно-синтаксичної структури лімерики характеризуються традиційністю і сталістю лексико-семантичного наповнення. За традицією, перший рядок лімерика обов'язково має починатись словами “*There was a _____ of _____*”, де у функції смислового підмета вживаються іменники “*man*”, “*woman*”, “*lady*”, “*girl*”, “*person*” у поєднанні з прикметником “*old*” (“*young*”), а після прийменника “*of*” — географічна назва. Для лімериків є також характерною чітка логічна структура: до першого рядка ставляться запитання “хто?” і “звідки?”, до другого — “який, яка, яке?”, до двох наступних — “що сталося?” і, нарешті, останній рядок відповідає на запитання “чим же все це закінчилось?” Таким чином, у перших рядках лімерика йдеться про героя вірша, місце дії чи походження, а у подальших рядках — про комедійні або неймовірні пригоди, що закінчуються, як правило, ефектним, а інколи навіть парадоксальним фіналом.

Літературний жанр небилиць-лімериків було започатковано англійцем Едвардом Ліром у дев'ятнадцятому сторіччі (“*A Book of Nonsense*”, 1846; “*More Nonsense*”, 1872). Перше вживання терміну “лімерик” датується 1820 роком, а перше використання цього терміну у словнику — 1876 роком. Літературні спроби у жанрі лімерики зробили усі відомі британські майстри прози і поезії — Л. Керолл, Р. Кіплінг, Е. Ч. Суінберн, А. Маршалл, Дж. Голсуорсі, Р. Фрост, Дж. Джойс, У. Х. Оден, Ед Каннінхем, О. Хакслі, Р. Даал. Російська школа перекладу може вважатись найбільш плідною у перекладі англійських лімериків. Так, літературні переклади лімериків Е. Ліра та інших англійських авторів здійснювала ціла плеяда перекладачів — К. Атарова, Г. Кружков, В. Генкін, В. Глібов, М. Фрейдкін, О. Кацура, Г. Варденга, М. Бородицька. Поряд із цим виникла власне російська школа лімериків, яскравими представниками якої є О. Седакова, І. Оказов, Г. Кружков, О. Кацура, В. Генкін, В. Глібов, Г. Варденга, М. Бородицька. Українська традиція перекладу англомовних лімериків започаткована В. Дібровою та О. Мокровольським, перші спроби створити оригінальні лімерики українською мовою було зроблено українським поетом-авангардистом — Юрком Позаяком.

Народившись як суто англійській національний вузько-специфічний літературний жанр, поступово лімерики стали набуттям масової світової літератури, що спричинило відповідні зміни у тематиці та мовних засобах і водночас зумовило проникнення англійського поетичного жанру у інші національні літератури (іспанську,

російську, українську, польську). Сучасні лімерики відрізняє помітна вільність як у доборі матеріалу, так і в застосуванні ненормативної лексики.

Зовнішня легкість перекладу лімериків, викликана простотою його віршованої форми, є оманною. Створення якісного адекватного перекладу лімериків вимагає від перекладача дотримання двох важливих завдань — збереження прагматичної еквівалентності твору (гумористичного настрою) та відтворення різнорівневої семантики (наявність у тексті перекладу географічних назв чи слів-реалій, що утворюють риму і мають фонетичну чи лексичну близькість до одиниць оригіналу, необхідність використання засобів передачі стилістичних прийомів гри слів, зевгми, контамінації фразеологізмів, що є типовими для жанру лімериків). Однак, слід зауважити, що перекладачеві, як правило, доводиться створювати гумористичний ефект, відштовхуючись від фонетичної, а не графічної форми слів-об'єктів мовної гри (омоніми, пароніми, лексико-семантичні варіанти багатозначного слова).

У статті викладено результати дослідження, спрямованого на визначення найбільш поширених засобів перекладу англійських лімериків російською й українською мовами та виявлення закономірностей частотності їх застосування.

Лінгвістичний аналіз оригінальних лімериків та їх літературних перекладів здійснювався за такими позиціями: збереження структури вірша, відтворення ритму за рахунок підбору адекватного віршованого розміру та характеру поділу на ритмічні групи, схема римування, передача стилістичних засобів фоно-графічного (графон, асонанс, алітерація, ономатопія), лексичного (метафора, метонімія, епітет, гіпербола), лексико-синтаксичного рівня (зевгма, каламбур, оксюморон, образне порівняння), відтворення алогічного змісту за рахунок іронії, авторських okazionalizmів, контамінації фразеологізмів чи конвергенції різнорівневих стилістичних прийомів.

Кількісно-якісний аналіз виконувався шляхом підрахунків із урахуванням статистичної похибки із використанням елементів статистичної обробки одержаних експериментальних даних (критерій Стьюдента, Хі-квадрат).

Після систематизації зібраного експериментального матеріалу та його попереднього аналізу було зроблено такі висновки щодо наявності загальних закономірностей у побудові лімериків у неспоріднених мовах (англійській, російській і українській):

1) обов'язковою є виражена лінгвістичними засобами характеристика головного герою твору із зазначенням місця або часу дії чи описом його зовнішності;

2) останнє слово першого рядку (власна чи загальна назва) римується з останнім словом останнього рядку або повторюється у кінці лімерика;

3) спільним для усіх досліджуваних мов є зовнішнє римування (у фінальній, а не у медіальній позиції);

4) невід'ємним компонентом є наявність мовної гри, що базується на застосуванні омофонів, омоформ або утворенням римованих пар внаслідок фонетичної контамінації певних мовних одиниць на кшталт фонетичної адаптації слів у *Cockney* (напр.: англ.: “*semyss*” (“*seems*”); “*hoir*” (“*higher*”); рос.: “*кошмарвы*” (“*кошмары*”); “*нарвы*” (“*нары*”)) чи утворення власних онома-topічних авторських оказіоналізмів (напр.: англ.: “*lilies*” — “*daffy-down-dillies*” (“*daffodils*”) — рос. пер. (“*гирлянди*” — “*желто-глупо-галантный*”)); рос.: “*ром-античный*”);

5) поширеним явищем є уживання стилістично забарвленої лексики (архаїзмів, фразеологізмів, розмовної лексики) та стилістичних прийомів, реалізованих на різних мовних рівнях (капіталізація, дефісація, метафора, метонімія, епітет, мейозіс (напр.: англ.: “*turned green*” — рос. пер.: “*почернел*”; англ.: “*immoderate mouth*” — рос. пер.: “*ротик большого размера*”; англ.: “*old man in a pew*” — рос.пер.: “*богомольный старик*” (англ. “*pew*” — “*лавка для моління*”); англ.: “*the smallest that ever was born*” — рос. пер.: “*рост неприличный для взрослого*”; англ.: “*the length of whose legs was immense... he went with one prance from Turkey to France...*” — рос. пер.: “*длинноногий... за шаг лишь один из Тувы в Абердин подал...*”

Специфічними рисами англійських лімериків, що потенційно викликають труднощі при перекладі, є такі: уживання слів-реалій (англ.: “*beadle*” — “*бідл*”; англ.: “*holly*” — “*гостролист, падуб, омела*”), слів-зрощень (англ.: “*daffy-down-dillies*”), контамінованих фразеологізмів (англ.: “*to get someone unstrung*” (= “*to make someone furious*”); “*let's return to our mutton*” (“*mutton*” уживається у прямому, а не переносному значенні, тобто “*lamb meat*” — “*баранина*”), онома-topічних оказіоналізмів (англ.: “*colmondeley*” (замість “*comely*”), “*dolmondeley*” (замість “*dumbly*”), мало поширеної лексики (англ.: “*scroobious*”), колоквіалізмів (лексичних і граматичних) (англ.: “*ain't*”), книжної лексики й архаїзмів (англ.: “*relinquish*”, “*devour*”, “*prance*”, “*maid*”, “*nigh*” (замість “*near*”), “*prude*”, “*forsake*”, “*a-tell*”).

За результатами дослідження було зроблено висновок, що ключовими при перекладі лімериків є відтворення ритму, схеми римування і конвергенції різнорівневих стилістичних прийомів, спрямованих на досягнення гумористичного ефекту. Певним доказом пріоритетності стилю лімерика над буквализмом у перекладі географічних реалій та яскравою демонстрацією відмінностей у інвентарі стилістичних засобів через незбіжність орфоепічних і орфографічних норм у двох мовах може слугувати наведений нижче ілюстративний матеріал.

*“There was a young lady named Wemyss,
Who, it semyss, was afflicted with dremyss.
She would wake in the night
And, in terrible fright,
Shake the bemyss of the house with her scremyss”* [6, с. 176].

*“There was a young girl in the choir
Whose voice rose hoir and hoir
Till it reached such a height,
It was clear out of seight,
And they found it next day in the spoir”* [6, с. 177].

З метою досягнення співзвуччя із географічною назвою “*Wemyss* [wi:mz]”, автор лімерика (Е. Ліп) свідомо контамінує фоно-графічну форму слів, наведених у дужках (“*semyss*” замість “*seems*”, “*dremyss*” замість “*dreams*”, “*bemyss*” замість “*beams*”, “*scremyss*” замість “*screams*”, “*hoir*” замість “*higher*”, “*seight*” замість “*sight*”, “*spoir*” замість “*spire*”). Перекладачі (В. Глібов і О. Кацура) удаються до стратегії компенсації на фоно-графічному та лексичному рівнях і створюють власні оказіоналізми.

*“Девице одной из-под Нарвы
Ночами все снились кошмарвы.
От воплей истошных
Родне было тошно:
“Убить? Тут же кинут на нарвы!”* [6, с. 176] (пер. В. Глібова).

*“В церкви сумрачной девушка в нише
Звук тянула все выше и выше.
Тот, набрав высоту,
Улетел за версту,
Но назавтра был найден на крыше”* [6, с. 176] (пер. О. Кацури).

Наведені нижче переклади оригінальних англійських лімериків Едварда Ліра російською (пер. К. Атаровой) і українською (пер. О. Мокровольського) мовами яскраво ілюструють перекладацькі стратегії, спрямовані на адекватне відтворення фонографічної форми оригінального твору із збереженням його семантики. Такі жорсткі рамки ускладнюють процес перекладу і вимагають неабиякого літературного хисту від перекладачів. Перед авторами більш пізніх перекладів постає непросте завдання — уникнути плагіату через наслідування будь-якого з уже відомих перекладів.

*“There was an Old Man with a beard,
Who said, ‘It is just as I feared!’ —
Two Owls and a Hen,
Four Larks and a Wren,
Have all built their nests in my beard!”* [6, с. 47].

*“Один старичок-бородач
Кричал: “Нет покоя — хоть плачь:
Совы, синички
И прочие птички
Гнезда вьют в бороде... Даже грач”!* (пер. К. Атаровой) [6, с. 48].

*“Жил старик с сединой в бороде,
Восклицавший весь день: “Быть беде!
Две вороны и чиж,
Цапля, утка и стриж
Свили гнезда в моей бороде!”* (пер. Г. Кружкова) [6, с. 215].

*“Бородач из семейства Бедье
Говорил: “Чуял я — быть беде.
Две вороны и клест,
Три синицы и дрозд
Свили гнезда в моей бороде!”* (пер. В. Генкіна) [6, с. 215].

*“Так я й знав! — скрикнув дід з бородою. —
Борода мені стала бідою!
В ній усяка пташва
— Кубла, гнізда звива —
Порядкує мені бородою!”* (пер. О. Мокровольського) [5, с. 41].

*“There was an Old Lady of Chertsey,
Who made a remarkable curtsy:*

*She twirled round and round, till she sank underground,
Which distressed all the people of Chertsey*” [6, с. 51].

“Обожала старушка из Чертси
В реверансе юлою вертеться,
Меры в том не приемля;
И, к несчастью, сквозь землю
Провалилась вертушка из Чертси” (пер. К. Атаровой) [6, с. 51].

“Одна старая леди из Джерси
В реверансе вращалась на месте.
Так крутилась, крутилась,
И совсем утопилась.
Огорчила всех жителей Джерси” (пер. Г. Кружкова) [6, с. 40].

“Экспансивная леди из Ланса
Не сумела прервать реверанса
И, как штопор, крутилась,
Пока в пол не ввинтилась,
Опечалив всех жителей Ланса” (пер. М. Фрейдкіна) [6, с. 51].

“Несчастье случилось в Шатэ:
Танцовщица из варьете
Крутилась, крутилась
И в сцену ввинтилась
На тридцать втором фуэте” (пер. Г. Варденги) [6, с. 216].

“Ну й вітається тітонька з Чертсі!
Як зустріне кого (слово честі!) —
Раз на місці крутнеться
Та й у землю вженеться...
От і сердяться люди у Чертсі...” (пер. О. Мокровольського) [5].

Найбільш поширеними перекладацькими трансформаціями з боку російських і українських перекладачів англійських лімериків є антонімічний переклад і модуляція (напр.: англ.: “*shoe-strings were seldom untied*” — рос.: “завязавши ботинки на бантики”; англ.: “*who seldom, if ever, stood still*” — рос.: “пребывал в постоянном движении”; англ.: “*Who wished he had never been born*” — рос.: “Ах, зачем меня мать родила!”; англ.: “*Have all built their nests in my beard*” — укр.: “Кубла, гнізда звива — Порядкує мені бородою!”; англ.: “...and sank underground” — рос.: “...пока в пол не ввинтилась”; “...и совсем утопилась”). Серед ін-

ших поширених трансформацій слід назвати перестановки та заміни (лексичні та функціональні).

Грег Ларсон у науково-популярній статті “Міфи навколо лімериків, або Наскільки добре нам відомі лімерики?” (“*Limerick Myths or: How Well do we Know them, Really?*”) впевнено спростовує поширений стереотип щодо природи лімериків, які розглядаються як віршована форма, що може існувати тільки в англійській літературній традиції або у літературах інших германських народів. За його спостереженнями, у польській літературній традиції спостерігається бурхливий розвиток жанру лімериків, і це явище цілком природно для інших мов світу як слов’янських, так і романських. Грег Ларсон зазначає, що потенціал створення лімериків існує у будь-якій розвиненій індоєвропейській мові. Гарним підґрунтям для появи лімериків можуть слугувати певні екстралінгвістичні (напр., соціально-політичні) умови. Так, лімерикам притаманні криптологічна і конспіративна функції, розвиток яких спричинюється пануванням авторитарних систем влади, шовіністичною політикою відносно певних націй і мов. Саме цим пояснюється широке використання евфемістичної лексики, діалектизмів, слів із кокні та сленгу. Улюбленими темами лімеристів є сексуальна сфера та сфера людської фізіології. Наведемо такі приклади авторських лімериків англійською, українською, російською і польською мовою (в англійському перекладі).

*“There was a young fellow named Lancelot
Whom his neighbours all looked on askance a lot.
Whenever he’d pass
A presentable lass
The front of his pants would advance a lot” [6].*

*“Юній пані із селища Ічні
Допікають проблеми одвічні:
Як його далі жити —
Вже ж воно так свербить,
Та цінується цнота у Ічні” [7].*

*“В бабці Ївги із міста Острога
Всім відомо, мораль дуже строга.
Дев’яностий годок,
Та ще жоден дідок
Не спізнав чарів бабці з Острога” [7].*

Головним висновком впровадженого дослідження лімериків як об'єкту лінгвостилістичного аналізу та перекладу стало визначення таких закономірностей:

1) провідними жанрово-стилістичними особливостями лімериків є такі:

1.1) конвергенція різнорівневих стилістичних засобів — на фонографічному (алітерація, асонанс, ономатопія, евфонія, контамінація сталої графічної форми для римування, дефісація, капіталізація), лексичному (архаїзми, просторіччя, діалектизми, книжна лексика, знижена, лайлива лексика, татуйовані слова і вирази, евфемізми, авторські okazionalіzми, лексичний повтор, зевгма, гра слів), синтаксичному (еліптичні речення, паралелізм, рамочний повтор речень);

1.2) пріоритетність римо-метричної організації як специфічна риса літературного віршованого жанру (п'ятирядковий анапест зі схемою римування *aabba*), перший, другий і п'ятий рядки довші за третій і четвертий;

1.3) чіткість логічної структури;

1.4) гумористичність і абсурдність, що є провідними характеристикам всього твору;

1.5) вільність змісту у поєднанні зі стандартизованістю форми;

2) визначені розбіжності у складі та структурі лімериків дослідженими національними мовами (англійською, російською, українською) обумовлені як відмінностями лексико-граматичних систем неспоріднених мов, так і різними літературними традиціями;

3) визначною характеристикою успішності перекладу лімериків з англійської на слов'янські (російську та українську) мови є збереження гумористичного ефекту від твору у цілому, еквівалентність змістового плану яскравій звуковій формі, відтворення алогічності, абсурдності шляхом експлікації наявної мовної гри та іронії на різних лінгвістичних рівнях;

4) головними стратегіями здійснення якісного адекватного перекладу лімериків є стратегії перекладацької компенсація та експлікації, що реалізуються за рахунок таких трансформації, як модуляція, антонімічний переклад, перестановки, лексичні й функціональні заміни.

Перспектива подальших розвідок убачається у залученні до матеріалу дослідження оригінальних лімериків романськими мовами (французька, іспанська) та перекладів цими мовами англійських лімериків з метою здійснення комплексного зіставного аналізу трьох груп неспоріднених індоєвропейських мов (германських, романських і слов'янських).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Английская абсурдная поэзия / Эдвард Лир, Уильям Гилберт, Хилэр Беллок, Рольд Даль; пер. с англ. М. Фрейдкина. — СПб.: ООО “А. СИМПОЗИУМ”, 2007. — 224 с.
2. Большакова А. Ю. Современные теории жанра в англо-американском литературоведении / А. Ю. Большакова // Теория литературы. Том 3. Роды и жанры (основные проблемы в историческом освещении). — М.: ИМЛИ РАН, 2003. — С. 99–130.
3. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Р. Валент, 2006. — 448 с.
4. Кружков Г. Книга NONсенса. Английская поэзия абсурда в переводах Григория Кружкова / Г. Кружков. — М.: Б. С. Г. — Пресс, 2000. — 228 с.
5. Лір Е. Небилиці / Е. Лір; пер. О. Мокровольського. — К.: Веселка, 1980. — 79 с.
6. Мир бессмыслиц. Лимерики, старые и новые: Сборник / Составл. К. Н. Атаровой. — М.: ОАО Издательство “Радуга”, 2003. — 272 с.
7. Позаяк Ю. Шедеври. Вибрані вірші / Ю. Позаяк. — К.: В. І. М. А., 2013. — 240 с.

Стаття надійшла до редакції 10.10.13